

Ключевые слова: читательские интересы, подростковая литература, классическая литература, информационное пространство.

The article discusses the main features of the formation of teenager's readers' interests in the modern information space and trends of literature intended for this age group. Based on the latest research in the fields of literature and methods of teaching literature, the author singles out the main directions of encouraging students to read the works of art.

Keywords: reading interests, teenager's literature, classic literature, information space.

УДК 821.161.2–311.3

Цалапова О. М.

**ГІМН УКРАЇНСЬКОМУ КОЗАЦТВУ В ПРИГОДНИЦЬКІЙ ПОВІСТІ
ВАЛ. ЗЛОТОПОЛЬЦЯ ТА І. ФЕДІВА
«ЖИТТЯ І ДИВОВИЖНІ ПРИГОДИ КОЗАКА МИКОЛИ
НА БЕЗЛЮДНОМУ ОСТРОВІ»**

У статті осмислено проблему появи в українській класичній літературі жанру робінзонади у світовому літературному дискурсі. Розглянуто особливості робінзонади як особливого жанру авантюрно-пригодницької літератури. Основну увагу в дослідженні приділено образу Миколи Наливайка, який увібрав у себе найкращі риси українського козацтва.

Ключові слова: робінзонада, козак, пригода, образ.

Жанр робінзонади належить до пригодницької літератури, яка, беззаперечно, є наймасовішою в сучасному культурному просторі. Цей жанр зародився на межі XVII–XVIII століть й остаточно сформувався у 1719 році, коли світ побачив роман Данієля Дефо «Життя і дивовижні пригоди Робінзона Крузо, моряка із Йорка, який прожив двадцять вісім років у цілковитій самотності на безлюдному острові біля берегів Америки, поблизу гирла ріки Ориноко, куди він був викинутий катастрофою, під час якої весь екіпаж корабля, крім нього загинув. З оповіддю про його несподіване визволення піратами. Написане ним самим». Цей роман дослідники вважають початком тріумфального входження робінзонади в літературний дискурс.

Роман Д. Дефо природним чином увібрав у себе риси мандрівних замальовок й записок кінця XVII – поч. XVIII ст., як от: «Нова навколосвітня подорож» (1699) і «Подорож до Нової Голландії» (1703) В. Дамп'єра; подорожні щоденники тихоокеанських походів В. Роджерса, в яких описана історія Олександра Селькірка (1712), а також брошуру «Дивовижні пригоди О. Селькірка, написані ним самим». Вагомий вплив на формування художніх особливостей творів такого кшталту мали роман арабського письменника XII ст. Ібн-Туфайля «Живий, син Того, хто не спить»; роман Афри Бен «Оруноко, або Царственный раб» (1688), який вплинув на образ П'ятниці; алегоричний роман Джона Беньяна «Шлях паломника» (1678). У цих текстах, на думку А. Єлистратової, «духовний розвиток людини передавався за допомогою доволі простих, життєво конкретних

подробниць, сповнених разом із тим сакрального глибокого значимого морального змісту» [1, с. 47].

Такий синтез утворив новий різновид авантюрно-пригодницької літератури – робінзонаду (за ім'ям головного героя Д. Дефо), у якій відтворились риси попередньої літературної традиції й окреслились нові:

- сюжет і фабула побудовані на випадінні головного героя із звичного для нього середовища у невідомий (подекуди екзотичний) для нього світ;
- оповідна манера являє собою синтез мемуарів і щоденника, де автор майже абстрагований від коментарів тексту;
- суміщено хронікальний і ретроспективний аспект оповідності;
- надання розповіді максимальної достовірності й правдоподібності [4].

Навіть за всієї незвичайності й фантастичності ситуації ілюзія правдоподібності створена завдяки декільком прийомам: прийом самоуникання автора; введення «документальних» підтверджень реальності описуваного – описи, реєстри тощо; деталізація; повна відсутність літературності (абсолютна простота оповідної манери); «естетична цілеспрямованість» тексту, яка виражається в складності мови головного героя; особливість героя як середньостатистичного обивателя із хазяйською жилкою (своєрідний завойовник життя) [4].

В українській літературі жанр робінзонади з'являється у 1918 році, коли новонароджена Українська Народна Республіка перебувала у вогняному оточенні фронтів і бойових дій. Пригодницька повість «Життя та дивовижні пригоди козака Миколи на безлюдному острові» Ігоря Федіва й Вал. Злотопольця – це своєрідний ремікс тесту «Нового Робінзона» Й. Г. Кампе (переклад якого, до речі, у 1918 році київське видавництво «Вернигора» замовило молодому січовому стрільцю І. Федіву). Автори повісті, прочитавши «нудний» оригінал, зважили на морально-етичні можливості такої історії, яка б могла в часи становлення України як самостійної держави подати молодому поколінню приклад людської мужності й героїзму, нагадати про споконвічні прагнення українського народу до волі, а також запропонувати нового героя – козака сильного, розумного, наполегливого й винахідливого, з гарячим, сповненим любові до батьківщини, серцем. Про свої сумніви, вагання й зародження творчої ідеї Ігор Федів згодом згадував так: «Та поволі в уяві почав зроджуватися новий – український Робінзон. Робінзон, що міг би захопити українських юнаків. Юнаків пробудженої української нації. І я, наскільки зумів зробити це юнацьким, мало вправним ще пером, старався влити в героя повісті українську душу, що вона своєю кришталюю чистотою і теплотою та лицарською шляхетністю промовляла до душі наших юнаків, ушляхетнювала і виховувала в любові до Бога, до Батьківщини, свого народу й до кожної людини, гідної нашої пошани й любові...» [3, с. 220].

Таким перед читачем постає Микола Наливайко – небіж героїчного гетьмана Северина Наливайка, заповзятий козак війська Запорізького, який опиняється в Робінзонівій ситуації. Не випадково на роль головного героя свого авантюрно-пригодницького твору автори обрали козака. Відомо, що козак в етнокультурі українців уособлював народну силу духу, незламність волі в святій боротьбі з поневолювачами. Відповідно Запорізьке воїнство сприймалося як могутня сила, здатна протистояти будь-якому злу (навіть нечистій силі), що прийде в українські землі. Цей образ у багатомітовому історичному поступові

виявився духовним символом українців, уособлюючи звитяжницькі ідеали народу, його світоглядні орієнтири та націотворчі спрямування.

Тому не випадково, що в період тектонічних політичних зрушень саме образ козака стає таким національним героєм, якого потребує народ у кризових ситуаціях.

Відомо, що Запорізька Січ – один зі світових феноменів, над яким замислювались, який намагалися розгадати багато поколінь. Козаків Січі називали у народі «святими лицарями», їх оспівували в думах, піснях та легендах. Звитяжні запорожці стали героями безлічі літературних і мистецьких творів. Одним із таких лицарів духу постає Микола Наливайко.

Надзвичайна одіссея героя вмістила стільки подій, скільки може випасти не на одну біографію. Насиченість тесту пригодами, у яких фігурують справжні історичні персони, робить текст достовірною енциклопедією українського лицарства.

До аскетичного періоду свого життя, а саме періоду самотництва на безлюдному острові, Микола Наливайко проходить важкий шлях становлення воїна – від моменту вступу до Запорізького воїнства до полону й рабської праці на галерах.

На початку тексту перед читачем – середньостатистичний юнак, що мав хорошу освіту – навчався у Києві в «славній Могилянській академії», шанував своїх батьків – старого сотника Тараса Наливайка, діда – мав блискучі перспективи подальшого життя. Але герой обирає шлях боротьби за волю України й відправляється у похід на татар задля визволення українських бранців. Згодом сам стає бранцем, а далі – рабом на турецьких галерах. Перед читачем розгортається широка панорама життя України початку XVII століття – війни, гноблення, набіги за ясиром татар на українські землі, неволя, страждання й боротьба за визволення. Свідком і безпосереднім учасником такої круговерті стає головний герой. На відміну від своїх попередників – героїв робінзонад – Миколою керує не жага наживи або пригод, він страдник і оборонець рідної землі. Звідси й потужна мотивація його вчинків – вижити понад усе, щоб ще раз прислужитися своїй Вітчизні: «Був уже цілком знетямлений. Голова горіла вогнем. І хотілося її занурити в холодну воду... «Стій, зраднику! Ти забув присягу! Не смієш одбирати в себе життя: воно належить не тобі, а Україні! Не ганьби імені Наливайків, бо з того світу спаде на тебе батьківське прокляття!» [2, с. 162].

Дух лицарства, що був прищеплений героєві ще з дитинства, спонукає Миколу на героїчні, навіть відчайдушні, вчинки. Подібно до Робінзона Крузо, Наливайко вступає в боротьбу з людоджерями, керуючись своєю воїнською звитягою й кодексом лицарської запорізької честі: «Невже ж він, запорожець, лицар та заступник покритих, дозволить нерівний бій безборонного проти трьох? І де? Біля порога Січі? Ні, ні! Неславою вкрив би це велике ймення!» [2, с. 120].

Це дуже привабливий людський образ. Микола Наливайко справді уособлює чи не всі найкращі риси: він справедливий і доброзичливий, великодушний і відважний. Бути справедливим у розумінні героя – уміти чесно оцінити не тільки своїх друзів, але й ворогів. Перебуваючи в неволі у араба Дау ель-Бакані, Микола визнає розум, талант і людські якості свого хазяїна, не відчуває до нього ворожості, навпаки, намагається навчитися від нього умінню

вести бесіду, будівничим премудростям, які потім використовує під час перебування на острові. Отож, козак демонструє свою цивілізованість, гуманне й толерантне ставлення до оточення, що виявилось і у стосунках з урятованим дикуном Чинкадавіном. Як Робінзон П'ятницю, так і Микола вириває аборигена з рук людожерів, але не намагається «цивілізувати» його, подібно до Робінзона. Наливайко бачить у Чинкадавінові друга, навіть побратима, вважаючи що той може стати відданим товаришем за будь-яких обставин. Власне це й відбувається. У своєму новому товаришеві (хоча той і дикун) Микола бачить людину, особистість, а не раба, тому вчить його перш за все української (за висловом Миколи – державної на острові Нова Україна) мови, щоб порозумітися, а не намагається зразу ж охрестити, як Робінзон свого П'ятницю.

Разом вони засновують колонію, яка стає Новою Україною. Микола називає свій вимушений осідок, який він збудував і укріпив, Січчю. А на узвишші гори розташовує український національний прапор, який став ознакою того, що вся територія острова належить Україні. І сама Україна невідступно стоїть у його спогадах. Попри уже налагоджений побут на острові Наливайко понад усе прагне повернутися додому. На кораблі, що потопав біля його острова, Микола знаходить кілька записів про Україну, яка потопав у війні з Польщею. Тому, врятований англійським кораблем, твердо вирішує при нагоді по поверненні пристатися до козацького війська. Єдине, що гнітить Миколу, як непоганого політичного діяча, – це новий спільник України: «Англієць багато розповідав Миколі про нового спільника України: про нечувану московську неохайність, нечемність, брудну розпусну лайку та повнісінькі хати тарганів. Сумлінного європейця вразили також і вдача тамтешнього народу: москвин, не вагаючись, дає безліч обіцянок, але, як справжній дикун, ніколи не додержує слова» [2, с. 195].

Повість сповнена думками й ідеями, які й на сьогодні залишилися актуальними для України. Як заповіт нашим сучасникам сприймається урочиста обітниця, яку укладає Микола, полишаючи свій острів:

«В ім'я єдиного всемогутнього Бога-творця присягаюся:

1. Не робити замаху на відділення острова Нова Україна від Української Республіки та прилучення його до якоїсь іншої держави.
2. Навчитись української мови як державної.
3. Підлягати найвищій колоніальній владі – Отаманові острова, якого призначить Українська Республіка. За тимчасового Отамана острова Нова Україна визнати запорозького козака Миколу Наливайка або того, кого він призначить.
4. Під час небезпеки обороняти Нову Україну від ворогів навіть тоді, коли чекає неминуча смерть.
5. Працювати безупинно на добро всієї колонії. На відпочинок призначаються свята церковні та національні за українським календарем тощо» [2, с. 183].

Повернувшись в Україну, Микола Наливайко бере участь у повстанні гетьмана Івана Виговського. Він очолює козацький полк у битві під Конотопом, яка стала тріумфом козацького батального мистецтва. У тому бою, за задумом авторів, закінчив свій життєвий шлях герой повісті.

Сьогодні в Україні намагаються відродити козацтво, ретельно вивчають життя козаків, їхні звичаї традиції, створюють сучасні козацькі загони. Справді, часи козацтва – частина героїчного минулого українського народу. Унікальність

нашої історії й нашого народу полягає в тім, що в козацтві виявився творчий і волелюбний дух наших предків. Козак у нашій уяві – це непереможний воїн, що не розстається із шаблею. Захисник Вітчизни, захисник прав і віри, звичаїв і достоїнства кожного, хто живе під небом України. Про них написано багато наукових книжок, цікавих романів. Тож книга Вал. Злотополецьця й Ігоря Федіва стала знаковою для України часів нової так званої гібридної війни, коли знову постала потреба у нових національних героях.

Література

1. Елистратова А. Английский роман эпохи Просвещения : [моногр.] / А. Елистратова – М. : Просвещение, 1966. – 476 с.
2. Злотополець Вал. Життя і дивовижні пригоди козака Миколи на безлюдному острові : пригод. повість / Вал. Злотополець, І. Федів; Післямова М. Слабошпицького; Худож. В. Харченко. – К. : Ярославів Вал, 2014 с. : іл.
3. Слабошпицький М. Одісея Миколи Наливайка / Злотополець Вал., Федів І. Життя і дивовижні пригоди козака Миколи на безлюдному острові : пригод. повість / Вал. Злотополець, І. Федів; Післямова М. Слабошпицького; Худож. В. Харченко. – К. : Ярославів Вал. – С. 214–222.
4. Стариков Д. Жанр исторической робинзонады в контексте современной массовой литературы (на материале произведений Евгения Красницкого) [Электронный ресурс] / Режим доступа : http://samlib.ru/s/starkow_dmitrij_anatolxewich/historic_robinzonade.shtml.

В статті осмислюється проблема появи в українській класическій літературі жанру робинзонади в мировому літературному дискурсі. Розглядаються особливості робинзонади як жанру авантюрно-приключенчеської літератури. Особливу увагу в дослідженні приділено образу Миколи Наливайка, який вобрал в себе кращі риси українського козацтва.

Ключевые слова: робинзонада, казак, приключення, образ.

The article interpreted the problem of visiting the Ukrainian classical literature Robinsonade genre in world literary discourse. The features of the genre as a Robinson Crusoe adventure-adventure literature. Special attention is paid to the study of the image of Mikola Nalivayko, which incorporates the best features of the Ukrainian kazatstva.

Keywords: Robinson Crusoe, Cossack, adventure, Image.